

חובת הכשרת רשת מנגל שנמצאת נטושה

הרב חנניה שפרן, אע"צ – בית המדרש להלכה

- א. הקדמה
- ב. מקרים בהם אסרו חז"ל מאכלים מספק
- ג. הכשרת כלים שהופקדו אצל נכרי
- ד. הכשרת כלים הנקחים מנכרי
- ה. ב' הסברים לחובת ההכשרה מספק
- ו. מקור לחובת ההכשרה מספק
- ז. הכרעת הרמ"א
- ח. נפק"מ בין ההסברים
- ט. סיכום

א. הקדמה

שאלה נפוצה המתעוררת לא אחת, היא מה דינם של מנגלים הנמצאים זרוקים בבסיסי צה"ל או בשמורות טבע – האם מותר להשתמש בהם בלא הכשר? כמו כן כלים הנמצאים בצימרים או בירות הגנ"ש ואין ידוע מה בישלו בהם – האם הם מותרים בשימוש בלי הכשר? מאמר זה הוא חלק מתשובה הלכתית שנכתוב אי"ה בעניין 'חזקת כשרות הכלים בצה"ל'. נציין תחילה את עיקרי הספקות בשאלה זו שנרחיב בהם אי"ה במק"א, ונאריך לדון ולברר כאן במקצת רק בשתיים מהסוגיות השייכות לשאלה זו.

המוצא כלי ואינו יודע אם הוא כשר או טרף יש לדון אם טעון הכשר מספק או שמא יש להתירו מתרי טעמי – מטעם 'העמד כלי על חזקתו', ומטעם 'ספק דרבנן' לקולא כאשר אינו בן יומו¹⁴.

14 כתבנו נימוק זה לעניין כלי שידוע כי אינו בן יומו. יש מקום להקל יותר אף אם הכלי הוא 'ספק בן יומו' מטעם 'ספק ספיקא' – שמא לא בישלו בכלי היום ואם בישלו ספק אם בישלו בו היתר או איסור, וכן צידד להקל בשו"ת רעק"א ח"ג סימן נו). ונראה דחשיב ככהאי גוונא 'ספק ספיקא' אף שעיקר הספק הוא אחד, אם הגיע לכאן איסור – ראה שו"ת הרשב"א תצז, פת"ש קכב, ס"ק ג בשם שו"ת חיים שאל לח, וראה זרע אמת ח"ב סי' טז. אמנם יש מקום להחמיר שלא לדון בזה ספק ספיקא, ראה מגן אברהם (תמוז ס"ק כג), ונאריך בזה אי"ה במק"א.

כאשר ידוע כי הכלי בן יומו לא מלאני ליבי להקל בכך אף שבעל פה הורה לנו אחד מגדולי ההוראה שליט"א במקום צורך גדול לסמוך על הסוברים כי בספק שקול לאיסור מעמידים כלי על חזקת היתר כשיטת ספר תורת יקותיאל סי' קז ושו"ת רב פעלים יו"ד ו, אך ציין הוא כי היתר זה שנוי במחלוקת.

שאלה זו יש לדון משני צדדים. ראשית, יש לדון אם שייך לומר בזה 'ספק דרבנן לקולא' או שמא אין זה נכנס בכלל ספק דרבנן מכמה טעמים שהזכרנו בהערה¹⁵ (נאריך בזה אי"ה במק"א ונברר כי כאשר הספק שקול יש להקל במקום הצורך להשתמש בכלי בלא להגעיל¹⁶, אך כאשר קרוב מאד לודאי שבישלו איסור בכלי אוסרים אותו מספק). שנית, נדון אם עצם היות הכלי במקום תורפה שכל הרוצה להשתמש בו באיסור יכול לעשות זאת, מצריכה הכשר מתקנת חכמים להחמיר ולדון בזה ספק כודאי. במאמר זה נדון בעיקר בסוגיא השנייה.

ב. מקרים בהם אסרו חז"ל מאכלים מספק

מצינו בכמה דינים שגזרו חכמים לאסור מחמת הספק מאכלים המותרים מחשש רחוק לאיסור: כך מצינו בחלב נכרי שחששו שמא יערב בו חלב טמאה אף כאשר החשש רחוק. כך מצינו ג"כ במשהה יין ביד נכרי שהחמירו מספק לחוש שנגע ביין, וכך מצינו בשולח ביד נכרי פת בלא חותם שאסרוה מספק שמא החליף אותה הנכרי בפת איסור. שלוש הדינים הללו הם תקנות חכמים קבועות בדבר המותר מעיקר הדין שכן מצוי בהם פעמים איסור¹⁷.

מצינו בדיני הכשרת כלי היין מעין זה שהצריכו חכמים הכשר לכלי יין של נכרי כפי אופן השימוש בכלי אף כאשר ברור לנו כי הכלי לא בלע כל כך איסור. ע"כ הצריכו חכמים הכשר עירוני ג' ימים לכלי שמכניסים בו יין לקיום (כגון: חבית ובקבוק) אף אם היין שהיה בו זמן מועט בלבד, והקלו בהכשר כלי שאין מכניסים בו יין לקיום (כגון: גביע) שדי לו הכשר

15 יש לדון להצריך הגעלה לכלי מכמה טעמים. ראשית, החשש שלנו שמא בישלו איסור תורה בכלי, וא"כ כל עוד הכלי היה בן יומו הוי 'ספק דאורייתא' לאסור להשתמש בו, ואף לאחר שעבר מעת לעת זהו 'ספק דאורייתא' שהתגלגל לרבנן שמחמירים בו כספק דאורייתא (ראה שו"ת מהריב"ל ג, קג שכלי שבישלו בו ספק טריפה טעון הכשר אף לאחר מעת לעת, וראה ט"ז קז, ס"ק ב). שנית, כל עוד ניתן להכשיר את הכלי הרי זה כדבר שיש לו מתירים בהכשרה, וכמו כלי שספק אם נטמא שכל עוד ניתן להכשירו אמרין 'איכא מיא בשיקעתא דנהרא זילו טבולו' (ראה ט"ז קכב, ס"ק ח) שלישית, כל עוד ספק לנו אם הכלי אסור, המבשל בכלי עושה ספק איסור בידיים על המאכל שיתבשל בכלי, והדבר אסור מדרבנן (ראה מג"א תסז, ס"ק ג).

כמו כן, בעניין 'העמד כלי על חזקתו' בכלי שספק אם בלע איסור נחלקו האחרונים - ראה פת"ש יו"ד צו, חידושי רעק"א על ט"ז יו"ד א, ס"ק ו. נראה כי כבר הראשונים נחלקו בשאלה זו, עיין ע"ז יב, א ברמב"ן וברשב"א, ובש"ך יו"ד קכב.

16 נציין ג' מקורות להקל בכך - דעת תורה יו"ד א ס"ק כד, שו"ת אוהב משפט יו"ד א, ובן הרמה מאכ"א פ"ר יא. וראה שו"ת יחוה דעת חלק ז סימן קלח

17 בעניין חלב נכרי, ראה שערי דורא פב בגדר האיסור. בעניין שולח בלא חותם, ראה שו"ת אדמו"ר הזקן כח אות ב (בהשוואה לדיני עגונה) שזו תקנת חכמים קבועה להחמיר בדבר המותר מן הדין, ושו"ת טוב טעם ודעת תליתאה יז. בעניין חשש נגיעת נכרי ביין, ראה מפרשי המשנה בע"ז - 'אלו דברים של נכרי אסורים'.

מועט בשכשוך ושיטיפה. (ראה ביו"ד קלה¹⁸). נדון כעת אם ישנה תקנת חכמים להצריך הכשר לכלים ששהו ביד נכרי.

ג. הכשרת כלים הנקחים מנכרי

כתב הרמ"א¹⁹:

"ואפילו כלים [של נכרי] שתשמישן בצונן, אם יש לחוש שחממו בו יין, נוהגין להגעיל, ואין לשנות, ואפילו תיבות ושלחנות הנקחים מן העובד כוכבים, נוהגין להגעיל שמא נשפכו עליהם חמין. ודוקא לכתחלה, אבל בדיעבד אין לחוש לכל זה".

מבואר כי חובת הכשרת כלי שספק אם בלע איסור היא מנהג ולא דין גמור. על כך הוסיף הש"ך²⁰ על פי ספר איסור והיתר:

"כלי חרס שקנה מן העובד כוכבים אם רק מסופק בו שנשתמש בחמין צריכין שבירה אבל כלים חדשים שקונים מן השוק אפי' בכלי חרס אין צריך לספק בהן דאין דרכן להשתמש בכלים חדשים".

בדבריו מבואר כי אף בדיעבד החמירו לאסור כלי שספק אם בלע איסור. להלן נבאר, כי אינו חולק על מש"כ הרמ"א שדין זה הינו לכתחילה בלבד, ואף הרמ"א מודה שכלי ביד נכרי טעון הכשר אף כאשר אין ידוע כלל אם בישלו בו איסור. דברים אלו מדוקדקים בכמה מקומות בראשונים, כי הלוקח כלי מנכרי חייב להכשירו אף כאשר ספק אם בלע איסור, ורק דנו בכלי הנראה כחדש וטוען הנכרי כי הוא חדש אם חייב הכשר²¹. נראה מדברי הראשונים כי בימיהם היתה מציאות רווחת שמוכר כלים חדשים לעיתים משתמש בהם לעצמו בטרם מכרם, ולכן אף בכלים ביד חנווני החמירו להצריכם הגעלה, וע"כ רק כאשר ניכר שהכלי נמכר לאלתר לאחר הייצור הקלו בכך.

והנה, במקור הדברים, בספר איסור והיתר הארוך בשם ראבי"ה כתב²²:

"כתב ראבי"ה - כוסות של כסף ושאר כלי מתכת של שתייה הנקחין מן הכנעני טוב להחמיר ולהגעיל דשמא חממו לפעמים בהן יין ולחם. ושלחנות

18 המעיין בבדק הבית ומשמרת הבית בדינים אלו, יבחין כי נחלקו האם יש תקנת חכמים כוללת בכלי היין בלא לדון על כמות הבליעה, או שיש לבחון זאת בכל מקום כפי חשש בליעת האיסור, ואכמ"ל.

19 יו"ד הלכות הכשר וטבילת כלים קכא, ה.

20 שם, ס"ק טו, וכ"כ המשנ"ב סימן תנא, ס"ק ה.

21 ראה: תוספות ע"ז לג ד"ה כך; טוש"ע יו"ד קלה, א; שו"ת הרשב"א תצו; שו"ת הריב"ש תלג.

22 שער נח, מה-מו.

ותיבות נוהגין גם כן להגעילן לפי שפעמים משימן עליהם דבר חם או נפל עליהם מרק חם עכ"ל. וכו'.

ומיהו בכלי דלאו בר הגעלה כגון כוסות של חרס ששתה בהן הכנעני מותר לישראל לקנות ולשתות בו בקביעות ע"י הדחה ג"כ. ואין חוששין בהן כמו בכלי מתכת דלעיל. דמאחר שא"א הן בהגעלה הוה דייעבד, וכ"ש כלי זכוכית ששתה בהן הכנעני כמה ימים דשרי ליה לישראל לקנותו ממנו להדיחו ולהטבילו ג' פעמים. דאמר באבות דר' נתן וג' דברים בכלי זכוכית וג' דברים בכלי חרס. כלי חרס בולע ומפליט ומשמר מה שבתוכו. משא"כ כלי זכוכית דשיע' היא והיינו מאיסור צונן ואין חוששין מספק לאיסור חם אבל היכא שידוע שבלע איסור חם אפי' משאר איסורין שאינה מחמץ למצה אסור אפי' בהגעלה ודוקא כלי משתאות אבל שאר כלי חרס שקנה מן הכנעני אם רק מסופק בו שנשתמש בזה אין צריך לומר שצריכין שבירה אפילו מספק. וקצרות ויורות ושאר כלי מתכת שקנה מן הכנעני בביתו ואינו מכיר בהן בודאי שהן חדשים יש להסתפק בהן שמא נשתמשו וצריך להגעיל או ללבנן. אבל כלים חדשים שקונין מהשוק אפי' בכלי חרס אין צריך לספק בהן לשמא נשתמשו דאין דרך כלל להשתמש בכלים חדשים העומדים לימכר".

הדברים סותרים אלו את אלו. תחילה כתב כי זו חומרא להגעיל לכתחילה היכי דאפשר, ובדיעבד מותר, אך אח"כ כתב כי אם אינו יכול להגעיל הכלי טעון שבירה, אף שרק ספק אם בלע הכלי איסור, ואסור אף בדיעבד. נראה כי כוונתו לומר שכלי שרוב שימושו בצונן ואף אם השתמשו בו לא בהכרח היה זה בחמין, ובזה מחמירים רק לכתחילה לחוש למיעוט תשמישו (כשיטת פוסקי אשכנז דיני הכשרת כלים לחוש למיעוט השימוש), אך הלוקח כלי שעיקר תשמישו בחמין (כגון קדרות ויורות), אוסרים אותו מספק ואין אומרים בזה ספק דרבנן לקולא. ובכלי כזה, אם בד"כ מוכרים אותו בלא להשתמש בו קודם, אינו חייב הכשר. לפי ביאור זה, אף אם ידוע לנו בבירור שהשתמש בו חם, באופן שאינו עיקר דרך תשמישו, מותר בדיעבד. ברם, נראה יותר מלשון או"ה כי אם יודע בבירור שהשתמש בו הנכרי איסור רותח אפילו פעם אחת, נאסר הכלי. ממילא, יש בדברי ראבי"ה ג' דינים להחמיר ודין אחד להקל:

1. להצריך לכתחילה הגעלה אף בכלי שרוב שימושו בצונן וספק אם בלע איסור אי פעם.
2. לאסור בדיעבד כלי שידוע כי פעם אחת בלע איסור חם.
3. כלי שדרך שימושו בחם וספק אם בלע איסור, אסור אפילו בדיעבד.
4. כלי חדש שבד"כ אין משתמשים בו, מותר.

כעין זה כתב ראבי"ה עצמו בהלכות פסח²³, לחוש מספק שמא השתמש בו פעם אחת חמץ חם, וז"ל:

"כוסות של כסף יש לחוש שפעמים נמי מרתיחים בהם יין וכו', אומר אני שכוסות של כסף שלא נשתמשו בהן רותחין אין להגעיל עם שאר כלים. ואם חושש שמא נשתמשו בו רותח יגעילם לבד שמא לא נשתמשו בהם חמים (ר"ל דאין מגעילים כלי שספק בלע חמץ עם כלי שודאי בלע חמץ)".

מדברי האיסור והיתר מבואר כי איסור כלי מחמת הספק פשוט בעינינו עד כדי שכתב – "אין צריך לומר שצריכים שבירה אפילו מספק". וקשה, הלא ספק דרבנן לקולא! ואף אם בלע הכלי איסור הרי הוא אינו בן יומו ואמאי יהיה אסור מספק?

ד. הכשרת כלים שהופקדו אצל נכרי

והנה, האיסור והיתר כתב דין דומה גם בכלי ישראל שהפקיד אותו ביד נכרי או ששלח אותו ביד נכרי, שהכלי טעון הכשר ואם אינו יכול להכשירו נאסר הכלי, וז"ל²⁴:

"השולח כלי אפילו יורה ביד נכרי (שאין מירתת לשם שיבא ישראל לבקש הכלי וגם שאין לו כלים אחרים אצלו כמו שיש לו בבית) כתב רש"י שצריך לחותמו חותם בתוך חותם וריב"ם מתירו לשולחו בחותם אחד לכתחילה והכי נהגינן. ואם שכח לחתום וכו' ושהה בידו אפי' שעה אחת צריך הכשר כפי הכשר שצריך אלו היה ישן ביד א"י ובא לקנותו ממנו. והיינו בכלים הנגעלים אבל כלי חרס תשבר".

מבואר בדבריו ג"כ כי הכלי אסור ואין דנים בזה ספק דרבנן לקולא. עוד מבואר בדבריו כי דומה הדבר לדין שולח ביד נכרי מאכל שחייב להחתימו. בדין זה כתבו הפוסקים, כי אם שלח מאכל בלא חותם אסור בדיעבד, אף בדין דרבנן, ואין דנים בזה ספק דרבנן לקולא²⁵.

לעומת זאת כתב הארחות חיים²⁶:

"כתב ר' אהרן הלוי ז"ל קערות או קדרות שלנו שעמדו ברשות גוי בלא סימן נסתפק לנו אם נשתמש בהן הרי זה משהא אותן מעת לעת כדי שלא תהא בת יומה ושוב אין כאן איסור אלא מדברי סופרים ואפילו אם תמצא לומר שנשתמש בהן הגוי הוי נותן טעם לפגם כיון שאינה בת יומה ואיסור זה ג"כ ספק שמא לא נשתמש בהם וכל שאיסורו מדברי סופרים ספקו מותר. דברים

23 סימן תסד.

24 איסור והיתר הארוך שער לג סימן כא.

25 ראה: פרי מגדים או"ח לב, אשל אברהם ס"ק יג.

26 הלכות איסורי מאכלות נג.

אלו אינן אלא בדיעבד אבל לכתחלה אסור לנו להניח כלינו ברשות גוי אלא א"כ בסימן שלא יוכל להשתמש בהן".

הדרכי משה²⁷ כתב שהרא"ה חולק על האיסור והיתר הנ"ל ומתיר כלי כאשר הוא ספק דרבנן, וע"כ די להשהותו. כדבריו פסקו רוב האחרונים²⁸, והוסיפו ג"כ שאם שהה ביד נכרי יותר מיום, מותר הכלי מיד, שהרי אף אם בלע איסור יתכן וכבר אינו בן יומו²⁹.

והיה נ"ל כי ס"ל טעם האיסור והיתר להחמיר בזה הוא מטעם שעיקר הספק הוא אם בלע איסור תורה, והוא ספק דאורייתא שהתגלגל להיות דין דרבנן. מיהו, מסתבר יותר כי בספק אם בכלל הגיע איסור לכאן אין מחמירים בספק תורה שהתגלגל, וכמו שכתב המנחת יעקב³⁰ ליישב את דברי הרמ"א הנ"ל דלא החמירו בספק דאורייתא שנתגלגל אלא כאשר נולדה ריעותא בגוף הדבר, כגון כלי שבישלו בו ספק טריפה, ולא בחשש בעלמא דבזה די להשהותו מעת לעת בכדי שיהיה ספק דרבנן. כך כתב גם איסור והיתר עצמו, שאם שכח יורה בבית הגוי ואינו יודע אם השתמש בה הגוי הוא ספק דרבנן כי סתם כלים אינם בני יומם, וראה להלן.

ה. ב' הסברים לחובת ההכשרה מספק

ע"כ יש לבאר דין זה בב' דרכים: או מטעם שהחמירו חכמים בדברים הנלקחים מנכרים לאסור בכל ספק בכדי להרחיק מהנכרים, או מטעם דהיות והכשרת כלים היא דבר קבוע, תו לא חילקו חכמים בין מקרה למקרה והחמירו לחוש בכל ספק כאילו הוא ודאי.

בשו"ת הרשב"א³¹ באר כפי הדרך הראשונה, וז"ל:

"מה שנסתפק לך במי שנכנס לביתו של גוי ויש שם כלים ונסתפק אם הם חדשי' אם לאו והוא מסיח לפי תומו אם נאמן וסומכין עליו אם זה כמו זה? נראה שורת הדין שכל שאומר לפי תומו שהוא חדש ויראה כמו שאמר מותר. לפי שאפי' נשתמש בו סתמו אינו בן יומו. ועוד שאפילו בן יומו אפשר שלא נשתמש בו בדברים האסורים. ועל טעם זה אנו סומכין בדיעבד במי שנשתמש בסתם כליהם [מדין ספק ספיקא]... ואפשר דבדין היה להשתמש בו לכתחילה ככל ספק ספקא דמותר אפילו לכתחלה אלא דעשו הרחקה יתירא באיסורי גויים".

27 יו"ד קכב.

28 ראה חכמת אדם כלל נה סעיף יא. ערוך השולחן יו"ד קכב.

29 האחרונים בסימן קכב סע' ט תמהו על כך היכי שייך לומר כי אם שהה הכלי ביד נכרי שעה אחת אסור, ואם שהה כמה ימים מותר, וראה יד יהודה סימן קג והגהות זר זהב על האיסור והיתר הנ"ל.

30 כלל נט סעיף י.

31 תצו.

מבואר ברשב"א דפשיטא ליה כי חובה להכשיר את הכלים, ובאר את הטעם משום הרחקה באיסורי נכרים. מעין זה סובר הרשב"א באיסור גבינות נכרים, ולמרות שמן הדין אף אם העמיד הנכרי את הגבינה בעור קיבת נבלה בטל האיסור בהיתר, מ"מ החמירו חכמים באיסורי נכרים לחוש למיעוט (וכן כתב בבית מאיר יו"ד קכב בביאור דברי הרשב"א). אמנם אפשר, כי דברי הרשב"א הללו אינם לדינא, שכן להלכה טעם איסור גבינת נכרי שהעמיד בעור קיבת נבילה הוא ש'מעמיד אינו בטל'.

בספר יד יהודה³² באר אחרת, וכתב שהחמירו בספק זה כודאי כי בד"כ בכלים של נכרים השתמשו כבר הנכרים ועל כן לא חילקו חכמים בין המקרים:

"סתם כליהם של נכרים מחזקינן בודאי לאיסור דאי אפשר שלא ישתמש פעם אחת בבשר ושומן, והגם דיכול להיות דכלי זו בקרוב שלוקחו מיהא (נראה כי חסר כאן בדפוס - לא נשתמש בו איסור מיהא) תו לא נתנו חכמים דבריהם שיעורים לחלק בין כלי שנתיישן גבי גויים או לא דכל שראינו שהשתמש בו מוחזק בודאי לאיסור".

טעם זה דומה לדין שולח איסור ביד נכרי שדנו זאת כודאי איסור כי רגיל הדבר להיות איסור³³, ובאר בשו"ת טוב טעם ודעת³⁴ כי דנו זאת כודאי בתורת תקנת חכמים.

ובאמת כך משמע מדברי הרא"ה עצמו³⁵:

"ועל הקערות של חרס הבאות מעבר לים שקערורות ירקקות או אדמדמות מצאתי בשם הראב"ד שאסור להשתמש בהן לעולם בחמין וכן כל דבר לח לעולם ואפילו בצונן מפני שאינן חדשות כי הוא שמע מאדם גדול שכל מי שעושה סעודה שוכר מן האומנין הקערות כדרך שאנו עושין מכלי זכוכית ואחרי כן מחזירין אותם להם ואין הדבר ניכר והיילכך לאו חדשות נינהו והתורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דפנו לעולם ע"כ".

מבואר כי לא התירו זאת מטעם ספק דרבנן, מפני שהרגילות היא שיהיה בזה איסור. בפשטות, כוונתו דספק הקרוב לוודאי הוי כודאי גם באיסורי דרבנן³⁶ והיות וד"כ משתמשים בכלים

32 ק.ג.

33 עיין הערה 12.

34 תליתאי ב, יז. מעין גזירה זו מצינו ג"כ ברמב"ן נידה ד, א בדין 'ספק כלים הנמצאים'.

35 אורחות חיים הלכות איסורי מאכלות אות נו.

36 סברה זו מקורה בתוספות פסחים ט, א ד"ה ואם, כי 'ספק הרגיל הוי' כודאי, וכן הובא באחרונים בכללי ספק ספיקא. אמנם מצינו פעמים כי הקלו בספק אף הקרוב לוודאי בדין 'ספק מי רגלים אפילו באשפה מותר' ובדומה לדין מעשר בהמה בו 'עשירי ודאי ולא עשירי ספק'. במק"א הארכנו בנקודה זו ביחס לאיסור בישול בכלי ספק איסור.

לפני הולכתם מעבר לים חשיבי ודאי איסור. ברם, קשה להבין את הדברים כך כי נראה רחוק לפסוק הלכה קבועה לכל ישראל לדון ספק הקרוב לודאי כודאי כאשר איננו יודעים מהי המציאות בכל מקום מעבר לים ומניין לחוש כי בכלים אלו שבפנינו השתמשו על סמך ידיעה כללית ממה שקורה מעבר לים. על כן נראה לבאר כי כוונת הרא"ה בשם הראב"ד היא דהיות וזוהי הרגילות, החמירו בזה אף בספק לדונו כוודאי.

וכנלע"ד לבאר את כוונת שו"ת דבר שמואל¹ בזה שכתב כי כל קונה כלי מנכרי צריך להכשירו, וז"ל:

"על דברת אותם כלים של חרס הנמכרים בחנות, ועשויים להשכיר ולהשאיל הרבה מהם לבתי משתאות של גויים, ואחר חזרתם נמכרים לכל קוניהם, אע"ג דכשאינן בני יומם הוי ספיקא דרבנן כיוון דאיתרע חזקתייהו, ואפשר דנמכר הנהו דבלעי איסורא, ולא מצינא לטעון דאיכא רובא דהיתירא דחד בתרי בטיל, לא עדיפי מאותם קערות הבאות מעבר לים שהם אסורות".

בשו"ת זרע אמת² פקפק על דבריו:

"לענ"ד אין הנידון דומה לראיה, דהראב"ד לא אסר אלא בהני קערות הבאים מעבר לים שהיו יודעים ודאי שדרכם להשתמש בהם טרם הביאם אותם למדינות אלו, אבל קדרות שלנו ודאי מותר לקנות מהם דאע"ג דאפשר שנשתמש במקצתם מ"מ מסתמא לא נשתמש ברובם".

הזרע אמת מבאר כי חובת ההכשרה היא מדיני חשש איסור, ורק בספק הקרוב לודאי בהכרח החמירו, וכן בתשובתו בחלק ב' מבאר את כל חובת הכשרת הכלים לפי כללי איסור והיתר. לענ"ד, כוונת הדבר שמואל היא והיות ובדרכו של עולם הדבר מצוי, חשיב קרוב לודאי לאסור בכל ספק שמא השתמשו בהם⁴.

1. מקור לחובת ההכשרה מספק

ויש למצוא מקור לאיסור זה מג' דוכתי בש"ס. הראשון, במשנה במסכת ע"ז⁵: "הלקוח כלי תשמיש מן הנכרי את שדרכו להטביל יטביל להגעיל יגעיל ללבן ילבן". לשון המשנה מורה שהחובה להכשיר את הכלי תלויה בדרך שימוש הנכרי בכלי, ולא הוזכר כי איירי

1 סימן רנח.

2 חלק ג, סימן קי.

3 סימן לט.

4 ראה גם אמרי ברוך על או"ח תנא, ובשו"ת מהרש"ם ג, צד.

5 עה, ב.

שידוע לנו שהשתמש בהם הנכרי בפועל (ובזה מובן מדוע הרשב"א⁶ דקדק מהגמרא שם כי אופן הכשרת כלי היא כפי רוב תשמישו, ולא דקדק זאת מלשון המשנה, ודו"ק). יתירה מזו, במסכת ע"ז⁷ בדין לוקח כלי יין מנכרי שחייב להכשירם, כתבו תוספות שם והרשב"א בתורת הבית⁸ שכל שאין היכר ברור שלא השתמשו בהם חייבים להכשירם מספק, ומשמע מדבריהם שאפילו בדיעבד אסרינן יין שהוכנס בכלי שספק אם הנכרי הכניס לתוכו יין. המקור השלישי הוא גם במסכת ע"ז⁹, שם מבואר שהשולח כלי ביד נכרי חייב להחתימו בחותם שלא ישתמש בו הנכרי, ומבואר כי אף שספק אם יעשה זאת הנכרי, מ"מ החמירו.

והנה, בשולח כלי יין ביד נכרי בלא להחתימו בחותם שימנע שימוש של הנכרי בכלי, נחלקו הראשונים אם זו חובת זהירות לכתחילה או שמא אם שלח בלא חותם חייב הכלי הכשר בדיעבד. עוד נחלקו אם במידה וחובה להכשירו, האם כאשר הכניס יין לתוכו בלא הכשר נאסר כאילו ודאי בלע איסור. הרמ"א¹⁰ מחמיר להצריך הכשר, אך מתיר יין שהוכנס לכלי אם לא הכשירוהו. ביאור דבריו הוא, שתקנת חכמים היתה להכשיר את הכלי גם בספק, אך אין זו וודאות גמורה בכדי לאסור את היין שהוכנס לתוכו בדיעבד. הט"ז והב"ח חולקים על הרמ"א ואוסרים יין שהוכנס לכלי בלא הכשר אף בדיעבד, ולשיטתם יש מקום לאסור אף בכל כלי ביד נכרי בדיעבד כאילו ודאי בלע איסור. לעומת זאת, הש"ך¹¹ סובר כי בכל שאר איסורים בדיעבד ודאי אין מקום לאסור, כי סתם כלים אינם בני יומם, ורק בכלי יין החמירו לאסור בדיעבד, כי לעולם חשיב הכלי בן יומו (יין הבלוע בדפנות חביות משיבח ולא פוגם). בדעת השו"ע כתב הפרי חדש¹² כי כלל אין חובה להכשיר כלי ששהה ביד נכרי אפילו בכלי היין, אלא רק אסרו חכמים לכתחילה להשהותו ביד נכרי, אך מ"מ יש להשהות כלים שספק אם בלעו איסור מעת לעת. לפי דברינו, הפוסקים המחמירים בזה טעמים כי דין זה הוא תקנת חכמים מיוחדת להחמיר בדבר ששהה ביד נכרי כאילו ודאי השתמשו בו, ולא דנו זאת ככל חשש לאיסור מספק שדנים אותו בדיני ספק ספיקא¹³.

6 שו"ת הרשב"א א, תתיז.

7 לג, א.

8 בית השער ו.

9 עג, ב.

10 יו"ד קלו.

11 קכב ס"ק ח

12 קכב ס"ק ט.

13 ונ"ל כי זו כוונת המרדכי (המובא ברמ"א קכב, ט) שכתב: "נשאל להרב רבי שמואל מבונביר"ק על ישראל שאפה בבית הנכרי ושכח היורה שחיממו בה חמין בבית הנכרי עד למחרתו. והשיב נראה לי אף על גב דתנן במסכת דמאי 'המפקיד פירותיו אצל העובד כוכבים הרי הן כפירותיו', ותנן במסכת טהרות המפקיד כלים אצל עם הארץ טמאין וכו' וכ"ש עם נכרי שי"ל שנשתמש בהן, ומיהו י"ל שאני התם שיש חששת מגע אבל לא לגבי איסור אלא העמד היורה בחזקתה ונאמר לא נשתמש בה איסור ועוד דאפילו נשתמש ה"ל פגומה

ונראה כי האיסור והיתר למד את דינו מהגמרא על חובת החתמת כלים, וסבר כאוסרים זאת אפילו בדיעבד. לפי הרא"ה דין זה הוא רק לכתחילה בכל הכלים, וזה כשיטתו שאפילו בכלי יין ס"ל בדדיעבד אם השהה אותו ביד נכרי אינו טעון הכשר¹⁴. ממילא, אפשר כי לשיטתו אף הקונה כלי סעודה מנכרי וספק אם נשתמש בהם אינו חייב הכשר דספק דרבנן לקולא.

ז. הכרעת הרמ"א

בדברי הרמ"א בדין זה ישנה סתירה מסוימת. בסימן קכא, ה כתב להכשיר כלי הנלקח מגוי כאשר ספק אם בלע איסור, ומשמע שמחמירים מספק להגעיל, והש"ך שם באר שהרמ"א פסק כדעת האיסור והיתר שאפילו בדיעבד אוסרים כלי שספק אם בלע איסור. אמנם בסימן קכב, ט פסק כי די להשהות את הכלי ולא להכשירו (שלא כדעת האיסור והיתר), ובסימן קלו פסק כי לכתחילה יש להכשיר את הכלי (שלא כדעת הרא"ה) ובדיעבד היין מותר (שלא כדעת האיסור והיתר).

סברתי תחילה ליישב את דברי הרמ"א, שלכתחילה פסק כדעת האו"ה ובדיעבד הקל כרא"ה, וע"כ לא הזכיר את מש"כ האו"ה לשבור כלי שספק אם בלע איסור. ברם, הש"ך והמשנ"ב פסקו דין זה, ומבואר כי החמירו מספק לאסור כלי שספק בלע איסור. ע"כ נראה לבאר כי הלוקח כלי מנכרי החמירו בו טפי מאשר כלי שהפקידו ביד נכרי ששם ישראל עליו, ומקור החומרא אינו מדין מפקיד כלי ביד נכרי אלא מדין לוקח כלים מן הנכרי.

ח. נפק"מ בין ההסברים

והנה, בארנו ב' טעמים מדוע החמירו בזה אף מספק.

הנפק"מ בין שני ההסברים שהבאנו לטעם החומרא תהיה בדין הגעלת כלים לפסח, בכלי שתשמישו בצונן ואיננו יודעים אם השתמשו בו בחמין או בצונן, אם חייבים להגעילו ברותחים (למנהג הרמ"א שחוששים לכל שימוש שנעשה בכלי). אם הטעם להחמיר בזה

שאינה בת יומא וסתם כלי עובדי כוכבים מחזקינן להו בהכי כדברי ר"ת וה"ל ספק איסורא דרבנן לקולא (פירוש, אף אם היא אינו ב"י לא היה לו להתיר טעם לפגם לכתחלה דלא הגעיל היורה, וע"ז אמר דספיקא לקולא דשמא לא נשתמש)."

נראה שכוונתו לומר שהחמירו לדון 'ספק שימוש בכלי' כאיסור ודאי כפי שהחמירו לדון כלי ששהה אצל עם הארץ כודאי טמא ולא העמידוהו בחזקת טהרה (ואף ברשות הרבים מצינו לעיתים שהחמירו בכלי עם הארץ בלא לבחון כל מקרה לגופו, ראה חזון איש טהרות סימן ז, ה-ז, ושו"ת אדמו"ר הזקן סימן כט (ודלא כשו"ת מהרש"ם ד, יג)), אך גזירה זו לא חלה אלא בכלי בן יומו ולא באינו בן יומו. ברם, בשו"ת זרע אמת חלק ב סימן לט באר את דברי המרדכי באופן אחר, דחשיב ספק קרוב לודאי לאיסור, אך גם בספק כזה מתירים בספק ספיקא, וראה על סברה זו בדעת תורה נג, ס"ק כב ואכמ"ל.

הוא שהחמירו בכלי נכרים משום ריחוק מנכרים, אין זה שייך גבי חמץ. אך אם החמירו בכל דבר שמצוי בו איסור כחלק מתקנת הגעלת כלים, א"כ יש מקום להכליל בזה גם את דיני חמץ.

והנה, כתב הרמ"א כי נהגו להחמיר להגעיל כל כלי שספק אם השתמש בו פעם אחת בחמין, ומקורו מדברי ראבי"ה הללו (וכן בהגהות מיימוניות) שכל כלי מחמירים מספק להכשירו מכל חשש איסור שיכול להיות שאירע בו. מדברי ראבי"ה נראה כי זו חומרא מחמת מנהג, וכ"כ בשו"ת הרשב"א¹⁵ שנהגו להחמיר בהגעלת כלים לפסח משום חומרא דחמץ להגעיל מעבר למחוייב מעיקר הדין. אך הגר"א¹⁶ מציין כמקור לדברי הרמ"א את דיני הכשרת כלי היין שלוקח מנכרי שהחמירו לדון ספק כודאי. נראה שהדבר תלוי בב' הדרכים שכתבנו. נראה כי לפי ב' הדרכים מי שיש לו כלי בביתו ואינו יודע אם הוא כלי חמץ או מצה, פטור יהיה מלהכשירו כי 'ספק דרבנן לקולא' ואינו לא בכלל כלי נכרים ולא בכלל כלי שדרכו שיהיה מצוי בו איסור, אך מכל מקום נראה כי לשיטת הרמ"א¹⁷ שבפסח מחזיקים איסור מספק ראוי להכשירו.

ועינא דשפיר חזי בשו"ע¹⁸ בדיני הגעלה לפסח שכתב הרמ"א שיש מקומות שנהגו שלא לקנות כלי חרס חדשים מנכרי לפסח, וכתב המגן אברהם¹⁹ ב' טעמים למנהג זה. טעם אחד כי חוששים שהנכרי בעת ליטוש הכלי מצחצח אותו באש עם סובין חמץ, וטעם שני כי חוששים שמא הנכרי השתמש בו בחמץ בביתו לפני שמכר אותו. מקור הדין בדברי מהרי"ל²⁰:

"ואמר מהרי"ל ז"ל דטוב למנוע שלא להשתמש במאני דקוניא בפסח. ואמר שראה הטעם משום דלא ניכר בליעתו כל כך, חיישינן שמא הגוי שימש בהו קודם הפסח חמץ".

מדברי מהרי"ל מבואר כי זו חומרא ולא מעיקר הדין. ה"ט²¹ כתב שזו חומרא בעלמא בדיני חמץ, שהרי כל השנה איננו חוששים שמא השתמשו באיסור בעת הכנת הכלי. אך המגן אברהם מבאר את החומרא בזה בב' האופנים שהזכרנו, וכתבו האחרונים שם כי בכל השנה מתירים כלים משום ספק דרבנן כי אינו בן יומו, ואילו בפסח החמירו טפי כי נטל"פ אסור. דברי האחרונים הללו סותרים את מה שהבאנו לעיל, כי בכל מקום הקונה כלים מנכרי,

15 חלק א, תיז.

16 ביאור הגר"א א"ח תנא, ה.

17 א"ח תסז, ח וכן בא"ח תמוז, ה.

18 א"ח תנא, כג.

19 שם, ס"ק מו.

20 שו"ת מהרי"ל סימן מז.

21 ס"ק כט.

החמירו חכמים לדון ספק כוודאי. נראה לבאר כי איירי בספק רחוק שמן הדין אין לחוש לו ורק בפסח החמירו, אך בספק ממשי לאיסור, חובה להכשיר בכל ימות השנה²².

ט. סיכום

אחר הודיע אותנו אלקים את כל אלה נראה כי המוצא רשת מנגל בטבע או כלים במקומות שכשרותם מסופקת (כמו צימרים וכד') אינו בכלל תקנת חכמים זו להצריך כשרות מספק, שכן אין ידוע לנו בבירור אם היה הכלי ביד נכרי או ביד מומר שדרך בישולו לבשל בדווקא איסור, ואין להרחיב את התקנה טפי ממה שמצאנו להדיא. אמנם, בדירות צימרים יש מקום להחמיר יותר אם ידוע שהיה שם יהודי מחלל שבת, שכן החמירו בו בחשש איחלופי כנכרי להצריך חותם בתוך חותם בכל מאכל שנותנים לידו²³. ברם, היות וכיום רוב האוכל במדינה בחזקת כשרות א"כ אף מומר, אנחנו מניחים כי מן הסתם בישל היתר בכלי (עאכו"כ בכלים בישובים דתיים דיש לומר 'כאן נמצא כאן היה' ולהניח כי קנה במקום זה מאכל כשר, ואכמ"ל). ואפילו אם נדון מאכל ביד חילוני כספק איסור, נראה כי בכהאי גוונא לא תיקנו חכמים לאסור מספק ולא החמירו אלא ביד נכרי שדרך שימושו בכלים זה באיסור ודאי. גם אין להצריך הכשר מספק ע"פ המנהג שהבאנו להחמיר בפסח בכל ספק איסור דרק בחומרא דחמץ מצינו חומרא זו. ממילא, יש לנו לדון בשאלה זו רק מדיני ספקות באיסור ולא מצד תקנת חכמים להחמיר בהכשרת כלי שיש חשש כי בלע איסור.

מהאמור נמצא כי עיקר הדיון בחובת ההכשרה בכלים שכאלה היא להכריע אם לדון זאת כספק דאורייתא שהתגלגל לדרבנן שמחמירים בו או אם לדון זאת כספק דרבנן דמותר לכתחילה. הארכנו בזה במק"א והסקנו להקל בכך. לכן, לדינא אין חובה להכשיר כלים אלו והם מותרים בשימוש בלא הכשר.

ברם, במקומות רבים כתבו אחרונים בדיני ספקות בהגעלת כלים שיש להקל במקום ספק רק בכלי חרס שאין להם הכשר, אך כלי שניתן להכשירו יש להכשירו לצאת מידי כל ספק²⁴. נראה כי כך נהגו ישראל קדושים בכל חשש איסור בכלים להיזהר ולהגעיל, ובפרט שיש חשש שאם נקל בכך תצא מכך חורבא²⁵, וע"כ כלים שיש חשש ממשי על כשרותם ראוי להכשרם. ברם, רשתות מנגל אף שתשישם על ידי האור וטעונים ליבון חמור, די להקל ללבנם ליבון קל שכן עיקר חובת ההכשרה היא מנהג טהרה שנהגו בו ישראל ואינו חובה גמורה.

22 וראה מנחת יצחק חלק ט, סימן עח.

23 ראה שו"ע יו"ד קיט, כ.

24 ראה נו"ב תניינא יו"ד כג; מהר"ם שיק יו"ד כה; דרכי תשובה לג, ס"ק קמד; דעת תורה מט ס"ק מז.

25 ראה שו"ע יו"ד קכב, ו; איסור והיתר הארוך מז, א; וראה מש"כ בזה חמודי דניאל דיני תערוכות אות יג.

המורם לדינא, כי כלים ששהו במקום תורפה אם ניתן להכשירם יש לעשות כן, אך די ללבנם ליבון קל, ובשעת הדחק (כגון ביום שישי אחר הצהריים לצורך שבת) מותרים בלא הכשר.